

5. [רואה אני, שקדמני ר' ש"י פין, האוצר ערך כן, במקראות: כן תמצאון אתו, כן יתן לידידו שנא. אף הוסיף: המה ראו כן תמהו (תהלים מח, ו): מיד תמהו. נראה שכך יש לפרש: והיום הזה תאמרנה שרות פרס ומדי (אסתר א, יח). רמז לפירוש זה בדברי ג' הירשלה, תורה נביאים וכתובים עם פירוש מדעי... על ידי אברהם כהנא, תל אביב, תר"צ, עמ' רנ"ג: 'והיום הזה. הדבר נחזק, כי היום או במשך איזה ימים ישמע הדבר'.

ע' שד"ל ל'מכרה כיום': 'בתחלה, קודם שאלעיטך, וכמוהו קטר יקטירן כיום החלב, ישבע לי כיום המלך שלמה (מל"א א, נא), דרוש נא כיום את דבר ה' (שם כב, ה). כלם ענינם בתחלה וקודם לדבר אחר'. וכן הג"ל, בשם ר"ם מורטארה, ירמ' כה, יח: 'את ירושלם... ואת מלכיה... לתת אתם לחרבה... כיום הזה', כלומר קודם לשאר מלכיות שמזכיר אחר כך'.

גם גזיוס-בוהל, ערך יום, כמה מקראות 'כיום'; מהם: מיד, מהם: קודם-לכן. בעצם, כל לשונות 'כיום' אינם זויס מלשון מיד: כן תמצאון אתו – כהיום תמצאון אתו. גם: עתה.

העירני ידידי ר"ש אברמסקין לדברי ר"י בן בלעם, אותות הענינים, ערך כן: 'ולא זכר ר' יונה נ"ע בספרו 'כן' שנמצא במקום עתה: ולחורים ולסענים וליתר עשי המלאכה עד כן לא הגדתי (נחמ"ב, טז)'. ע' מהדורת קוקובצוב, עמ' 122 (בנוסח המסורת 'עשה'). אף העירני הג"ל לדברי רד"ק, שמ"ב כ, יח: וכן התמו: 'כאן תמו דברי תורה'. דרש זה נמצא ב"ר צד, ט; 1182: 'עד כאן תמו דברי תורה', ע"ש מראי מקומות ומנחת יהודה. לדרש זה 'כן' פירושו: עד כאן, עד עתה].

פרק שלוש-ושמונה

ספרי תנ"ך מתוקנים – ועוד ידם נטויה

1. בהארץ, תרבות וספרות 27.2.59, פרסם א"מ הברמן מאמר 'כנגד המבהילים והמהבילים'. דבריו מכוונים כנגד מהדורת תנ"ך צה"ל, 'שהוכנסו בו למעלה מאחד עשר אלף תיקונים ושינויים'. אנב פרסומו של תנ"ך זה נכתב בעיתון ערב אחד על שלש רבבות של שיבושים בספרי התנ"ך שבידינו. ועוד נאמר שם לשבחו של תנ"ך זה: 'ומלאכת ההגהה נעשתה בעיקר לפי הקודקס של בן אשר

* הצופה, ב ניסן תשי"ט, 10.4.1959, עמ' 3.

ונוסחאות אחרות, (כאילו נגלה אליהם בן אשר והעיד, שהוא בעצמו הגיה את ה'קודקס').

כל אותם הדיבורים, שנאמרו בפשטות ובדרך וודאות (ולא שם בלבד), מזיקים ומצערם מאד. אלא שבעצם אין כאן אלא פרט אחד של בעייה רחבה ועמוקה; תנ"ך צה-ל אינו היחיד שבא 'לתקן'.

הוצאת תנ"ך מוסמך, שלא על דעת 'מתקנים' פרטיים, מעסיקה רבים. יש להאריך בפרטי הדברים, מבחינה מדעית ומבחינה מעשית, בייחוד בנוגע להוצאת תנ"ך לעם. מעוכב אני מלהאריך, לפיכך אמרתי לפרסם, בשינויים, מכתב שכתבתי לידיד בארץ, בעקבות התגובה השלילית והפולמוס, שבאו לאחר פרסום 'תנ"ך ירושלים' בשנת תשי"ג.¹

2. ח בטבת תשס"ו. לכב'...

הגיתי הרבה בשיחה ששוחחנו בעניין הכנת מהדורה מוסמכת של התנ"ך. אמרתי לך, שאין בידי הצעה ברורה ומפורטת. ברם, הוספתי לעיין ואעיר כמה הערות. נראה לי, שיש להפריד בין מהדורה בצירוף אפראט מדעי גדול של שינויי נוסחאות וכו' וכו' ובין מהדורה שימושית לרבים. הוצאת תנ"ך במהדורה גדולה, כג'ל, וודאי שאינה עניין למר'לים פרטיים. דרושות לכך סמכות ויכולת של מוסד ממלכתי. אפראט שבמהדורה מעין זו יגדל גם בכמות גם באיכות, דרך משל, ממהדורת גינצבורג מכאן ומשל מהדורת קיטל-קאהלי מכאן. אנו על כרחנו ניתן דעתנו לשינויי הנוסחאות למקרא שבציטאטות חז"ל ולכל מה שאפשר להסיק בכונן זה מתוך דיוקים בדבריהם של חז"ל. עצם ליקוט חומר זה מספרות, שהיא בעלת כמות מרובה – בבלי, ירושלמי, תוספתא וכל המדרשים לסוגיהם – עניין לשנים הוא. ולא עוד אלא שכל אותה ספרות שהזכרתי, כפי שהיא בידינו, בספרי הדפוסים שלנו (חוץ ממינוט יוצא מן הכלל), אינה ראוייה לשימוש מדעי, והדבר

1 על תנ"ך זה פרסמתי ביקורת קצרה ב'הארץ', תרבות וספרות 1.4.54. לתורה ולכתובים שימש לו יסוד כ"י לניגורד (נכתב, לפי הקולופון, בתחילת המאה ה-1א) ולנביאים – כ"י קהיר (לפי הקולופון נכתב בידי משה בן אשר, אביו של אהרן, בסוף המאה התשיעית). שני כתבי היד הללו סותרים זה את זה בכמה עניינים. תנ"ך ירושלים לא הרגיש בסתירות. ע"י קרית ספר, ל (תשס"ו) 259, [למעלה, פרק לה, סעיף 3] על דרכו של קאהלי במהדורו רתו המיוסדת על כ"י לניגורד (גם נביאים). ועדיין לא הוכחה 'בן אשריותו' של כ"י זה. יש מערערים על סמכותו של קולופון כ"י קהיר, לומר שמא זיוף הוא ושמא העתיקו הסופר של כ"י קהיר מכ"י אחר. אף מרקס (המ"ם סגולה) כך העריך כ"י זה Zeitschrift für Assyriologie XIV (1900) 294. לדעתו נכתב כ"י זה במאה ה-1א או בתחילת המאה ה-2ב.

ידוע ומפורסם. יש לבדוק בעיון רב כתבי היד המרובים, אף יש לחזור אחרי החומר האנושי הראוי למלאכה זו.

עובדה זו תאריך את הזמן הדרוש לביצוע. בנתיים אין אנו רשאים לדחות הוצאת תנ"ך לעם עד גמר כל האפראט המדעי. יש לשים לב לעובדת יסוד, שכל אותם שינויי הנוסחאות שיצטברו, לא ישפיעו על מצב הטקסט אלא השפעה מועטת. הלה חייב להיות בעיקרו של נוסח הדפוסים. שיבושים גלויים יש לתקן, ומסופקים יבואו בצירוף ביאורים בסופה של המהדורה או בגליונה.

מרבים לדבר, בעקבות תנ"ך קיטל-קאהלי, על נוסח בן אשר, שראוי הוא שיהיה לנו לדוגמה. קאהלי (הוא שגנר אחריו מהדיר תנ"ך ירושלים) כאילו מצא את הטופס הראוי לכך, הלא הוא כ"י לנינגרד². תנ"ך כתב ידו של אהרן בן אשר אין בידינו; כ"י ארם צובא, שלפי מסורת של בן אשר הוא, אין בידינו לבדוק, ושם צדקו המפקקים באמיתות מסורת זו. אף אסור לשכות, שתקופה ארוכה, למעלה מאלף שנים, מבדילה בינינו לבין זמנו של אהרן בן אשר, ויש כאן שאלה עקרונית, אם מותר ואם כדאי, אף מטעמים מעשיים, לעקור מקובלות, שאין פסלותן למעלה מכל ספק, ולהכניס תיקונים, שאין וודאותם למעלה מכל ספק. בכל אופן כל פרטי שינויי הנוסחאות אין מקומם במהדורה לעם. ואף זו הכנתה לא ליחידים ניתנה; מה שיש לתקן בספרי הדפוס על דעת חבר מומחים ייעשה.

רואה אני סכנה גדולה בדחיית הוצאת תנ"ך לעם לשנים מרובות. אותם המאמרים בענייני מסורת ותנ"ך בן אשר וכו' וכו' הספיקו להכניס בלב רבים ולוול בספרי התנ"ך ה'שנים' שבידינו; הכל נראה משובש. הזמנה למו"לים פרטיים להוציא ספרי תנ"ך 'חדשים' מתוקנים ומדויקים. המצלמה עובדת. אף לא קשה למצוא 'מומחים' לענייני מסורה ודקדוק, שיתנו ידם ל'שבץ' 'תיקונים'; יתגדרו בכ"י וכו', להנדיל מבוכה ובלבול – חילולו של המקודש ביותר וחילול שם ישראל ומדינתו – — —.

3. חששותי שבמכתב הנ"ל לא נתבדו. וכבר נוספו על 'תנ"ך ירושלים' שתי מהדורות חדשות. של צה"ל ושל הרב ברויאר, הוצאת ניומן, ביחד כחצי תריסר³

2 ע' למעלה, הערה 1.

3 הלא הם ארבע המהדורות, שזכרו כאן בהמשך דבריי ותנ"ך 'הואש-ברכר'. אף תנ"ך לטריס 'מתוקן' הוא.

מהדורות קודמות בצירוף אפרטים מדעיים: חומש מאור עינים לרו"ה, בראשית; בראשית, נביאים וכתובים, מהדורת בר-דליטש, ומהדורת ניצבורג.

מהדורות 'מתוקנות'. כל מהדיר מתקן על דעת עצמו (איני אומר, שהם בודים מליבם) וכל מהדורה חדשה מלווה דברי פרסומת על מספר רב של שיבושים שניתקנו. ומאחר שאי אפשר שכל המהדירים כולם יכוונו לדעה אחת (על דרך הנס שנעשה לשבעים ושניים הזקנים, שתרגמו את התורה לתלמי המלך), נמצא שמספר התיקונים של כל המהדורות יעלה לרבבות, כאילו הכל משובש. דיעה כזאת נעשית נחלת רבים. ועדיין לא שלם מספר המהדורות החדשות, ומי יודע, כמה מול"ים יושבים ומתכננים תכניות להוסיף עליהן. רעיון מחריד.

וכבר חייב כל עוסק במקרא להכניס לביתו את כל המהדורות החדשות, שאם יבוא לצטט מקראות בניקודיהם ובטעמיהם, על כרחו יודיע באיזו מהדורה השתמש ושיש נוסחאות אחרים. אילו לכל הפחות צירפו נימוקים לתיקוניהם, כדרך שעשה הרב ברק במהדורתו שעל פי לטריס! אילו עשו כך, יכול היה המעיין לעמוד על מהות הדברים, לקרב ולרחק.

4. המהדירים הנ"ל לא קיצצו בעיקרי המסורה ובתוך גדריה עשו מה שעשו. לא כן הוצאת 'סיני' בתל אביב. מהדורות התנ"ך שלה לכאורה צילומים הן של תנ"ך לטריס⁴ (הללו אף על פי שמתוקנים הם)⁵, הוחזקו כשרים) ולא שינו, כנראה, בניקוד ובטעמים. אף על פי כן גדולות הפרצות, שפרצה הוצאה זו בגדריה של המסורה; היא פגעה במסורות העתיקות של קרי וכתוב! תמיה אני, אם העיז מעולם מהדיר תנ"ך לעשות כך.

בשער של שתי מהדורות 'סיני' נאמר: 'מדויק היטב על פי המסורה'. נעיין עין קל בטיבה של אותה המסורה.

בתצלום לטריס ב, בראשית ח, יז: הוצא אתך, הה"א בפתח והי"ו בשווא ועל גבה עיגול, רמז שתיבה זו אינה נקראת ככתיב שלה, וכל ספרי המקרא מעירים כאן: היצא (בירד) קרי. הערה זו אף בלטריס המקורי, אלא ששם נדפסו כל הערות המסורה (כמה אלפים) בסוף הספר⁶. העיגול שעל גבי הי"ו רומז לעיין שם. מה עשתה הוצאת 'סיני'? לא הדפיסה את ההערות האלה! תנ"ך זה של 'סיני' דמיו מועטים ובוודאי מרובים קוניו. הללו יתרגלו לעיגולים המרובים ולא יתנו ליבם להם ויכניסו במוחם כל מיני צורות לשון מקראיות על פי הכתיב בלבד! 5. בתנ"ך לטריס א נדפסו הערות המסורה בשולי הגיליון למטה ואין הקורא חייב

4 אחת בעלת טור אחד (לקמן: לטריס א) ואחת בעלת שני טורים (לקמן: לטריס ב).

5 ע" למעלה, הערה 3.

6 לפני הדפוסים של שנת תרכ"ז ושל שנת תרע"ב.

להתייגע ולהפך בדפים בשעת למידתו (שלא כמו בלטרס ב), כדי למצוא את צורת הקרי. הוצאת 'סיני' הקטינה את הגודל של הדפים וממילא הופחת מגודלן של האותיות. לא הניח המו"ל את ההערות של הקרי במקומן בשולי הגיליון (קטנות הן אף במקור), שאי אפשר יהיה לקרואן אלא בזכוכית מגדלת. מה עשה? הדפיס בגליוני הספר מימין ומשמאל. היה חובה לדייק, שלא לפסוח על שום הערה, ולא כך עשה. לא בדקתי אלא בחמשה חומשי תורה ומצאתי ארבע השמטות ואלו הן: יעיש (בראשית לו, ה) בתוך הו"ד נקודה, רמו שהו"ד באה במקום וי"ו שורק. כשאין הערה, שהקרי 'עוש', בשורק, יחשוב הקורא, שהנקודה שבי"ד דגש משונה הוא ויתבלבל.

אסורי (שם לט, כ). תחת הסמ"ך חירק ואחריה וי"ו. מה יעשה הקורא, שאינו מוצא שם את המסורה: 'אסירי קרי'? כלום לא יחשוב, שהחירק טעות דפוס הוא? קצוותו (שמות לט, ד). בוי"ו הראשונה נקודת חולם והשנייה אין לה ניקוד. וכי לא יחשוב סתם קורא, שצריך להיות שווא בוי"ו השנייה ותיבה משונה כאן? המסורה מעירה: 'קצותיו קרי'. כלומר הוי"ו השנייה כתובה ואינה נקראת. בריחו (שם לט, לג). תחת החי"ת קמץ וכתוב חסר הוא, במקום בריחיו, וכך הערת המסורה: 'בריחיו קרי'. באין הערה זו שמא הקמץ שיבוש ויש לקרוא בריחו, בחולם, לשון יחיד.

הוצאת 'סיני' הוסיפה רעה שנייה. מלבד הערות קרי וכתוב מעירה המסורה במהדורת לטרס הערות יקרות בענייני ניקוד וטעמים; אין צורך להאריך בדוגמאות. הוצאת 'סיני' העלימה עינה מהן, כאילו אינן.

היכן הרבנות הראשית? היכן משרד החינוך?

6. נקווה, שיקומו אנשי שם ואנשי לבב ויאמרו לכל אותם 'מוכי הרבים': הניחו את התנ"ך! למדנו בכתבי יד של התנ"ך לפני המצאת הדפוס ובספרי הדפוס לאחר המצאתו. נוסיף ללמוד באותם שבידינו. זמנו של תנ"ך מתוקן בוא יבוא ולא על ידי יחידים, שאיש הישר בעיניו יעשה.

עם סיום מאמרי זה הגיע לידי גליון 'הארץ', מיום י"ז, חודש זה, ובו הודעה של 'תנ"ך ישראלי חדש' העומד לצאת בקרוב בהוצאת 'קורן' (קורנגולד) ואינו תצלום או העתק של ספרי תנ"ך קודמים. שמע תנ"ך זה הגיע לאוזני קודם לכן – והלב חושש. (עי' לקמן בסמוך, מכתב אל מערכת 'הצופה').

על התנ"ך הוצאת קורן

(מכתב אל המערכת)¹

ב'הצופה', יא בתמוז, כותב מר א' קורן-קורנגולד במכתב אל המערכת, עמ' 5, לענין התנ"ך הגל: ח' ילון כותב אל המו"ל: 'תחזקנה ידיך על כל אותם השיפורים לני ולתועלת מעל כל תהילה'. צר לי מאד, שעלי להתווכח עם מר ק'. הוא בוודאי קרא את כל מכתבי (ניסן תשי"ט) ואי אפשר שלא הבין, שלשיפורים חיצוניים נתכוונתי. לעצם ההוצאה הערתי שם במפורש, שאין דעתי נוחה ממנה. טעמים עקרוניים לכך, עניין לביקורת מפורטת, שאי אפשר לי לכותבה; כוח עבודתי מצומצם ביותר ונתון אני לעניינים אחרים.

פרק שלוש-ותשעה

מאי 'לכאורה'

תיבה זו משמשת בספרות ובדיבור שימוש קבוע: במבט ראשון, וכיוצא בו. פן, לוי ויסטרוי הביאה בערך אורה ונדחקו לגזור מלשון זה את השימוש הגל. בן-יהודה עשה תיבה זו כמות שהיא, לכאורה, ערך מיוחד באות למד והגדיר: 'לפי הנראה בסקירה ראשונה שטחית חיצונית'. בירור אטימולוגי אין שם. נראה לי, שכבר עמדו ראשונים על שרשה ומשמעותה העיקרית, וזה לשון המקור בכתובות נד ע"א: 'אמר ליה רבא לרב נחמן וכי מאחר דתנן מתניתין כוותיה דשמואל אמאי הלכתא כוותיה דרב, אמר ליה לכאורה כשמואל רהיטא כי מעיינת¹ בה הלכתא כוותיה דרב'. רש"י, שם, ד"ה לכאורה: 'פתאום מרוצת משמעות המשנה וכו'. ואיני יודע, מה לשון 'פתאום' כאן. בשיטה מקובצת לכתובות, שם, הובא לשון רש"י שבמהדורא קמא²: 'לכאורה כמו לכעורה כלומר

¹ הצופה יח בתמוז תשכ"ב, 20.7.1962.

* במישור, שנה ה, ט בשבט תש"ד, עמ' ח. מהדורה שנייה 'לשונו לעם', מחזור י קונטרס ז (צט), סיוון תשי"ט.

1 כ"י מינכן: ... רהטא ... מעיינת שפיר.

2 עיין רי"ג אפשטיין, תרביץ ד, תרצ"ג: 16. מהדורה קמא דרש"י פירוש הריב"ן (ר' יהודה בר נתן, תלמידו של רש"י). ועיין מבוא לראבי"ה לר"א אפסטייצר 340-341.